

Behovet for tilstedeværelse i det sociale arbejde

Hvad karakteriserer social marginalisering? Og hvilke konkrete praksisser står centralt i det sociale arbejde med socialt udsatte borgere i Danmark? Disse emner har jeg bl.a. undersøgt i forbindelse med et ph.d.-projekt om social marginalisering og socialt arbejde for udsatte voksne.

AF LOUISE CHRISTENSEN

Louise Christensen er antropolog og adjunkt ved Center for Rusmiddelforskning

Ph.d.-projektet bygger på ca. 10 måneders feltarbejde med socialarbejdere i Aarhus og Københavns Kommune, der støttede borgere med sociale problemer (såsom hjemløshed, misbrug og psykisk lidelse). Derudover har jeg foretaget ca. 50 interviews med socialarbejdere, ledere af de sociale- og beskæftigelsesrettede indsatser og andre, der yder støtte til socialt udsatte borgere (2). Disse interviews omhandlede bl.a., hvordan socialarbejderne selv beskrev dette arbejde, de problemer, de stødte på, samt hvad det betød at støtte denne borgergruppe af voksne med sociale problemer.

Inden for de seneste årtier har vi oplevet en intensivring af ønsket om at opnå konkrete målbare resultater af det sociale arbejde, både socialpolitisk men også i den generelle samfundsdebat. I denne artikel vil jeg beskrive nogle af de centrale aspekter ved det sociale arbejde i Danmark i dag og synliggøre, hvordan det sociale arbejde ikke blot omhandler de konkrete målbare indsatser af dette arbejde, men afkræver mere forskelligartede indsatser, der leder til mindre synlige, men måske højst ønskværdige, effekter.

I min ph.d.-undersøgelse stillede jeg skarpt på, hvad der mere grundlæggende karakteriserer det sociale arbejdes praksis og søgte at komme videre fra et fokus på 'det magtfulde møde mellem system og klient', som har været et populært emne i den kvalitative samfundsforskning op igennem 1990'erne og frem (3, 4). Derved kunne jeg give plads til andre betydningsfulde aspekter ved det sociale arbejde, som måske er endnu mere sigende for arbejdets karakter, vilkår og daglige praksis. Indsigter i disse aspekter kan give bedre forståelse af de arbejdsopgaver og den virkelighed, socialarbejdere og socialt udsatte borgere må agere i, som er essentielle i forhold til at kunne sætte gode rammer for det sociale arbejdes praksis.

I et så rigt og omfangsrigt materiale, som jeg endte med, og idet socialarbejdere, ledere og socialt udsatte borgere var så ihærdige og imødekommende i forhold til at deltage i projektet, var der mange emner, der kunne benyttes til analyse (se tekstboks på sidste side). I denne artikel vil jeg blot beskrive tre centrale praksisser i det sociale arbejde, hvoraf den ene ('tilstedeværelse') ofte overses i forskningen, men ofte fylder i den socialfaglige praksis og derfor tager en central plads i det sociale arbejde; til trods for at den ofte ikke lokal- og nationalpolitisk beskrives som et mål i det sociale arbejde.

At motivere til motivation

Det sociale arbejde med socialt udsatte er tilrettelagt ud fra den danske lovgivning, særligt Serviceloven, og bygger bl.a. på princippet om selvbestemmelse for

myndige borgere samt en afinstitutioniserings-tanke. Det er en grundtanke, at myndige socialt udsatte voksne skal opfattes som bestemmende over eget liv, og at det derfor er deres egne ønsker for deres liv, som skal være bærende, samt at de skal have mulighed for at leve et liv så tæt som muligt på 'det normale' (dvs. majoritetsbefolkningens), såfremt de ønsker dette. Dette indebærer bl.a. at sørge for, at de tilbud, der er til socialt udsatte voksne, ikke bygger på institutionslignende forhold, men er tilbud, der lægger sig så tæt op ad selvbestemmelse og selv-ansvar for eget hverdagsliv som muligt. På denne vis søger man i lovgivningen, såvel som i det sociale arbejde, at værne om centrale værdier som selvbestemmelse og frihed, for at den enkelte borger kan leve et liv efter egne behov og ønsker. For de borgere, der oplever sociale problemer med misbrug, psykisk lidelse, hjemløshed etc., betyder dette, at ændringer af deres livssituation i høj grad kommer til at bygge på deres egen lyst og motivation til forandring. Det vil sige, at de skal selv ville de forskellige hjælpe- og behandlingstilbud. Dette indebærer bl.a., at meget af det sociale arbejde består i at skulle 'motivere til motivation'. For socialarbejderne vil det sige at være tilgængelige, når borgeren får lyst til at ændre på sin situation, eller at formå at oparbejde denne motivation i borgerne - og ikke mindst at kunne have ressourcerne klar i lige det øjeblik, motivationen er der, idet oplevelsen er, at motivation er flygtig, og at den kan risikere at forsvinde lige så hurtigt, som den flammede op. Således bliver en stor bestanddel i socialarbejdernes arbejde at kunne 'motivere til motivation' eller at vente på motivationen og at mindske konsekvenserne af de svære situationer, de socialt udsatte nogle gange havner i, indtil de måske får lyst til dette.

At arbejde med mål

At arbejde med mål er en anden central bestanddel i det daglige sociale arbejde. I løbet af feltarbejdet i de to kommuner blev der både fra ledelser og i det konkrete sociale arbejde udtrykt mange målsætninger, og der var lagt nogle rammer, der krævede, at man arbejdede med mål med borgerne. Udover ovennævnte princip om at arbejde ud fra borgernes egne ønsker og mål for deres liv havde socialarbejderne ofte også deres egne målsætninger for at være en god socialarbejder. Dette udmundede i en række ønsker for deres eget arbejde; dette kunne f.eks. være at 'øge borgernes livskvalitet', 'at brobygge til andre indsatser', 'at være borgerens advokat', 'at sørge for at være en god repræsentant for 'systemet'', 'at sørge for at skadesreducere så meget som muligt, og at borgernes situation i hvert fald ikke skulle forværres, mens man forsøgte at hjælpe dem' osv. Endelig opererede socialarbejderne selvfølgelig ikke i et tomrum. Deres arbejde var i høj grad påvirket af de landspolitiske og lokalpolitiske rammer

og ressourcer (og mangel på samme til tider). De var påvirket af at skulle operere i krydsfeltet mellem andre ressortområder og fagligheder; som f.eks. sundhedssystemet og de sundhedsfaglige idealer og vilkår samt sundhedspolitiske dagsordener, herunder den psykiatriske indsats og konsekvenser af afinstitutionaliseringen i Danmark. Eller f.eks. i forhold til betydningen af beskæftigelse i Danmark, hvor beskæftigelse fra nationalpolitisk hold ofte udtrykkes som afgørende for opretholdelse af velfærdsniveauet i samfundet, hvorved manglende deltagelse på det ordinære arbejdsmarked kunne tolkes som afgørende for, om man kunne opfatte sig selv som enten givtig for samfundet eller en udgift, og derved et problem for samfundet (1). Det vil sige, at alle de positive betydninger, der tillægges det ordinære arbejde, risikerede at udmunde sig i en forståelse af, at borgerens værdi kan vurderes i forhold til det økonomiske gode, man kan gøre på et arbejdsmarked, og den bekostning, man ellers omvendt er som arbejdsløs.

At 'være til stede'

Til sidst skal nævnes en mere tavs praksis i det sociale arbejde, som selvom den ikke blev udtrykt verbalt (eller idet den blev udtrykt verbalt på utallige forskellige måder, der gjorde det svært at "se" den), men som igen og igen krævede socialarbejdernes opmærksomhed og derfor var central i det sociale arbejde med socialt udsatte. Jeg har kaldt denne praksis for 'blot tilstedeværelse' for at karakterisere praksissen i sig selv og kontrastere det i forhold til praksisserne omkring at arbejde med mål og motivation, som blev åbenlyst udtrykt. Selvom socialarbejdernes arbejde, ofte grundet de lokal- og nationalpolitisk definerede mål, skulle være effektivt og målrettet på at få borgeren i egen bolig, i arbejde, i uddannelse, ud af (eller skadesreducere) stof- eller alkoholmisbruget etc., så krævede det daglige arbejde med borgerne ofte denne anden form for praksis; denne særlige form for 'tilstedeværelse'.

Man kan måske karakterisere denne 'blotte tilstedeværelse' som en særlig måde at yde omsorg på i særlige situationer. Dette kunne være situationer, hvor borgere helt havde mistet modet, hvor borgere udtrykte selvmordsrisiko eller havde det fysisk eller/ og psykisk dårligt og så ud til næsten 'ikke at kunne være til'. Borgerne havde ofte svært ved at udtrykke, hvad det præcist var, der var galt, og der var ofte ikke en åbenlys indsats eller tilbud, der kunne løse situationen. Socialarbejderne kunne således stå i situationer med borgere, der ikke vidste, hvad de skulle gøre for at ændre deres situation; med borgere, der ikke vidste, hvilke mål de havde for deres liv; med borgere med fysiske og psykiske lidelser, det var meget svært at behandle og lindre; med borgere, der talte i en lind strøm om emner, man ikke vidste, hvorfor blev bragt på bane, og personen ikke selv kunne udtrykke, hvorfor var så vigtige for ham eller hende; med borgere, der frygtede for deres liv, eller som udtalte selvmordstanker eller udviste en håbløshed over for hele situationen, som det var svært at modvirke.

Hvad betyder 'tilstedeværelse' i det sociale arbejde?

Det er svært med ét ord eller én sætning at beskrive situationer, hvor 'tilstedeværelse' er centralt, men nedenstående eksempel fra et herberg (som beskrevet i min ph.d.-afhandling) kan illustrere en sådan situation; *"Jeg var med en af socialarbejderne, lad os kalde hende 'Sally', ovre for at se, om en af de socialt udsatte borgere. 'Erika', der frivilligt deltog i et beskæftigelsesprojekt, men som ikke var mødt op i dag, muligvis havde lyst til at deltage alligevel. Erika åbner døren til sit herbergs-værelse og byder os smilende velkommen. Det er fint ryddet bortset fra bordet, der flyder med en række kontorartikler og et orange papkort, hun arbejder med. Hun viser os det og fortæller, at hun vil sende det til sin far i Grønland, der fylder rundt. Sally roser det, men pludselig begynder Erika at græde. Hun begynder at klage over en masse ting på én gang. Jeg kan ikke finde hoved og hale i det. Sally forsøger også at forstå, hvad der går hende på; forsøger at finde rundt i og holde fast i nogle af de ord, Erika udtrykker, og prøver at trøste hende. Men Erika bliver ved med at græde. Hendes lille krop ryster, og hendes ansigt er fortrukket i smerte. Lidelse, håbløshed og desperation synes næsten at stråle fra hende. Det er næsten ubærligt, og intuitivt ønsker vi at hjælpe hende ud af hendes situation. Tårer løber ned ad hendes kinder. Det er, som om hele hendes situation tynger hende; alkoholmisbruget, som hun bliver ved med at sige, at hun ønsker at reducere, men bliver ved med at ende op i, den måde hun bliver ved med at prøve at beskæftige sig med det frivillige arbejde, men ofte ender med at gå hjem fra, fordi hun er for fuld eller for oprevet til at arbejde, hendes familie i Grønland, hendes manglende formåen til at holde koncentrationen med de bøger, hun læser, eller måske noget helt andet, som det er svært at få fat i. Erika siger, at hun savner en af de andre socialarbejdere, 'Tanja', og Sally trøster hende og siger, at Tanja er på ferie, men snart kommer tilbage igen. Men jeg ved, at Erika allerede ved dette, og ordene synes at falde mere som en undskyldning for hendes desperate gråd. Den måde, hun har positioneret sig selv i rummet på, og den måde, hun har vendt sig mod Sally, virker næsten oplagt, at hun ønsker et kram; armene hænger slapt i hver side, hendes tårevædede lidende udtryk. Jeg føler dette behov fra hende, men Sally prøver at trøste hende med sine ord igen. Intet hjælper. Endelig beder Erika direkte om et kram, og Sally giver det og lader hende græde ud i sine arme. Det virker, som om den smertefulde situation er brudt lidt, men den lidt håbløse atmosfære synes at hænge ved i rummet. Erika virker dog lettere til mode og ude af den desperate situation, men bliver tilbage og vil ikke deltage i arbejdet i dag".*

Dette var blot en af de utallige situationer, hvor socialarbejdernes opgave var 'blot' at være til stede med borgeren og ikke kunne arbejde effektivt med de andre emner, der ofte lokal- og nationalpolitisk er sat som mål for det sociale arbejde. Således bør det sociale arbejde forstås som meget mere end en praksis, der

kan tolkes som én lineær evolutionsproces frem mod nogle mål, men som et arbejde, der gentagne gange skal møde borgerne i de svære situationer, de befinder sig i eller kommer i. På denne vis handler det sociale arbejde, udover at motivere til motivation og at arbejde med at sætte og følge nogle mål, i lige så høj grad om at kunne støtte borgerne i disse situationer. Situationer, som er svært definerbare i politiske strategier, handleplaner og vejledninger. Det er situationer og en praksis, der er svært generaliserbar og svært operationaliserbar. Både fordi den enkeltes situation er svært individbåren og situationsafhængig og derfor ikke lader sig formindske til generelle overordnede beskrivelser af situationer, men også fordi selve løsningen på disse situationer ikke er knyttet til én specifik korrekt retningslinie og praksis, men til nød kan oversættes til generelle svært operationaliserbare praksisser som f.eks. det, jeg betegner som 'blot tilstedeværelse' eller evt. omsorg for borgerens situation.

Således må vi i dag opfatte det sociale arbejde til socialt udsatte som et arbejde, der er defineret i en række praksisser, der ofte kan være tæt knyttet til nogle national- og lokalpolitiske mål og værdier (og også til generelle værdier og stemninger i den generelle befolkning (5)), men også som en praksis, der i høj grad er præget af at skulle kunne støtte borgere, der er i særlige situationer. Således er det sociale arbejdes praksis nok 'et magtfuldt møde mellem system og klient', men det er måske i endnu højere grad en praksis, der overskrider eller til tider tilsidesætter denne magt, og som ofte kræver, at man kan være tilstedeværende i eksistentielle sårbare situationer, som ikke let lader sig afgrænse som et systems møde med en klient.

Tre aspekter fra ph.d.-afhandlingen om det sociale arbejde, som denne artikel er baseret på:

1. Magt er ikke altid så allestedsnærværende i det sociale arbejde, som ellers ofte artikuleres som omdrejningspunktet i en række populære kvalitative analyser af indsatser og tilbud i velfærdsstaten

2. Analyser af de sociale indsatser bør ikke lade sig indsnævre til en analyse af selve mødet, dvs. interaktionen, mellem socialarbejder og borger (men bør udvides til at synliggøre de kontekstuelle faktorer, der i høj grad præger dette møde).

3. Hvordan kan vi beskrive det sociale arbejde, når det ændrer sig undervejs grundet nye socialpolitiske og/eller generelle skift i samfundsmæssige værdier, problemer og opfattelser – som f.eks. i ønsket om intensivering af resultatmålinger af det sociale arbejde?

Læs mere på rusmiddelforskning.dk under 'Publikationer', eller kontakt lc.crf@psy.au.dk for yderligere kommentarer.

Referencer

(1) Bjerger et al., Complex Cases – Complex Representations of Problems. *International Journal of Drug Policy*. (Under udgivelse)

(2) Christensen, Louise, On the Margins. Exploring the Phenomenon of Social Marginalization and Social Work for Socially Marginalized People. 2018.

(3) Ebsen, Frank og Lars Uggerhøj, Når forskning trænger sig på. København: Udenfor Nummer, nr. 28, 2014.

(4) Spanger, Marlene, Claus Drejer, Kristian Fahnøe og Signe Ravn, Med Foucault i marken: Praksis, styring og magt. *Dansk Sociologi*, 2017, nr. 27 (1): 5-13.

(5) Christensen, Louise, Metaphors of Change. Descriptions of Changes within the Practices of Social Work for Socially Marginalized People. *Journal of Organizational Ethnography*, 2017, nr. 6 (2): 116-128.